

17 AĞUSTOS KÖRFEZ DEPREMİ: YIKINTILARIN İÇİNDEN NOTLAR (*)

Metin ÖZUGURLU ()**

- "Sen depremi yaşadın mı?"
- "Söyle bakalım, depremzede kimdir?"

"Yüzyılın felaketini" İzmit'te yaşayan orta yaşlı iki kişiyle ayrı ayrı sohbetlerim sırasında, aynı biçimde karşılaştım bu sorularla. Sohbetin gidişatıyla ilgisi olmayan bir noktada, kısa bir suskunluğun ardından ansızın sordu her ikisi de. Kem-küm ettiğimi gizlemeyeceğim. Belki biraz da bu yüzden, deprem bölgesindeki günlerimi bu iki soruyu düşünerek geçirdim. Şimdi şimdi anlıyorum ki, soranların yüklediği anlamlardan bağımsız olarak, ilkinde farklı bir aidiyet arayışı, ikincisinde ise derin bir politik içerik saklı.

Sahi kime "depremzede" diyeceğiz? Depremde konutu yıkılan ya da oturulmayacak derecede hasarlı olana mı? 57. Koalisyon Hükümetinin deprem politikasına bakarsınız, bu tanım son derece yerinde ve de yeterli. Ama o zaman, neden "senin konutun çatırdadı mı" diye sormuyorlar da, "depremi yaşadın mı" diye soruyorlar?

Yıkıntıların içinden çıkan depremzede tanımı son derece net: Depremzede, depremi yaşayanıdır. Kanımca, resmi "depremzede" tanımı kapsamında yer alan nüfus ile "depremi yaşayan" nüfus arasındaki açıklık, bölgede yaşanan ve yaşanacak olan çok yönlü bireysel-kollektif mücadelelerin toplumsal zeminini oluşturacaktır. Bu yargının, dayanaklarıyla birlikte tartışılması, bu çalışmanın ana konusunu teşkil edecekse de, elinizdeki metnin "normal" bir (bilimsel) metin olmayacağını şimdiden söylemeliyim.

(*) A.Ü. SBF Tartışma Metni , Sayı:19. Kasım 1999

(**) Araştırma Görevlisi , A.Ü. SBF ÇEEİ Bölümü

Herşeyden önce bu satırlar, sandalyenin her sallanışında tavandan sarkan ampüle kaçamak bakışlar fırlatılarak yazıldı. Belki bu ruh halini, "sosyal bilimci, doğa bilimciden farklı olarak, araştırma 'nesnesinin' bir parçasıdır, zaten", diyerek, hafif bir tebessümle geçiştirebiliriz. Ancak aşağıda yer alan satırların afete, hele de afetin böylesine yabancı biri tarafından, kelimelerin her kifayetsiz kalışında kendi kifayetsizliğini derinden hissederek kaleme alındığı bilinmelidir. Bu metnin yazılma gerekçesi ile kendisine uzatılan herhangi bir ped'i değil, fakat falanca marka ped'i isteyen depremzede kadının gerekçesi aynıdır. Her ikisi de, var olanı inkar ve kendi normalini arama tutumunun bir ürünüdür.

Yıkıntılar arasında ilk olarak, 'afet sosyolojisi' (sociology of disaster) literatürü içinde kısa bir gezinti yapılarak, bilim-toplum ilişkisi sorgulanacaktır. Bunu, yazarın kendi varoluş gerekçesini sorgulaması olarak da okuyabiliriz. Bu bölümü, depremedelerin insani, psiko-sosyal ve kültürel koşullarına dair gözlemler izleyecektir. Son bölümde ise "yardım" mevhumu çerçevesinde devlet-sivil toplum ilişkisi sorgulanacaktır.

I. Deprem ve Bilim

Afetin (sosyal) bilimi mümkün müdür? Evet, saçma ve belki de acemice bir soru. Bu formülasyonun, ilgili literatürle yeni ve sınırlı düzeyde tanışıyor olmaktan kaynaklanması da çok mümkün. Afet konusunun 25-30 yıldır sosyal bilimlerin yıldızı parlayan çalışma alanlarından biri olduğunu, artık biliyorum. Siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerden beslenerek çok sayıda araştırma yapılmış, alt uzmanlıklar oluşmuş durumda. Üstelik Paul O'Brien gibi, adı "afet turisti"ne (1) çıkmış sosyal bilimciler de az değil. Ülkemizde afet çalışmaları çok yeni olmasına rağmen, konunun sosyal bilimcilerimiz arasında her geçen gün daha fazla ilgi görmesi ümit verici. Ölçeğini kapan psikoloğun Marmara bölgesine akın etmesi örneğinde görüldüğü gibi, 17 Ağustos Depremi bu yöndeki çalışmaları ciddi biçimde tetikledi. Bunların çeşitlenerek yaygınlaşması, kuşkusuz çok yararlıdır ve desteklenmelidir.

(1) Bu nitelime, "Afete uğrayanları çalışan Profesör" başlığıyla Diane Flores'in (Sunday, January, 31. 1999) kaleme aldığı makalede adı geçen profesöre ait. Kendi adıma, yaratıcı girişimciler diyarı Amerika'da şimdiye kadar "afet turizmi" şeklinde bir alt-sektörün doğmamış olmasına şaşırıldığını belirtmeliyim.

Acemi sorusuna dönecek olursak; baştan belirtmeliyim ki, bu soru bilim-deprem tartışmasının odağı değildir, yanıtlanması için de çaba da harcanmayacaktır. Burada sadece afet üzerine çalışan sosyal bilimlerin işlevi hakkındaki düşünce egzersizlerine kapı aralaması amaçlanmıştır. Yıkıntılar arasında dolaşırken, yaptığım şeyin, sosyolojinin uygun kuram ve kavramlarıyla afeti anlamaya çalışmaktan ibaret olduğunu fark ettim. Yardım çuvallarını sırtlarken kavram sepetimde de, örneğin, şunları taşıyordum: Birey düzeyinde kayıtsızlık, korku, panik; toplum düzeyinde yok olan, çözülen, parçalanmış aile kurumu, mülksüzleşme, yoksullaşma, dilencileşme, göç, işsizlik, kriz yönetimi, organizasyon vb... İster eleştirel, ister muhafazakar konumlardan olsun, bu kavramlar yapı-özne-süreç bağlantıları üzerine bina edilen kuramlara aitti. Araştırma nesnesi itibarıyla bu kuramların tümü de bir tarihsel 'normal'e yaslandığına göre, afeti anlama ve açıklama çabam, aslında, afet koşullarını bir tür normalleştirme faaliyeti idi. Markalı ped simgesi ile 'afeti inkar' ederek kendi normalini arayan depremde kadınla, benim faaliyetimi benzer kılan da buydu. Bu noktada, deprem bölgesinin su, ekmek, ilaç kadar, felsefeye de muhtaç olduğunu düşündüm. İnsan-doğa, insan-insan ilişkisinin bu 'olağandışı' formu içinden yapılacak çözümlerinin sosyal teoriye kazandıracığı zenginliği, sadece sezebiliyordum. Hipotetik "doğa durumu" icad etmeye ne gerek var? İşte, Yalova'dan İzmit-Derince'ye kadar (2) Marmara Bölgesi'nde, bildiğimiz toplumsalın dışında bir 'toplumsal' hâl uzanmakta. Söz felsefeye gelince, saçma soru izinde sürdürdüğüm yolculuk da bitmiş oluyor. Şimdi afeti normalleştirme çabasının ürünü olan ve öncelikli politika yönelimini bu çerçevede tanımlayan yaklaşımlara geçebiliriz.

Yaygın kabul gören yaklaşıma göre doğal afet, jeofizik olaylarla insan etkinliği arasındaki etkileşimin bir sonucu. Sosyo-ekonomik sistemle etkileşimi olmayan jeofizik olaylar, basitçe doğa olayları şeklinde adlandırılabilir. Bu etkileşimi, Cumhurbaşkanımız gibi "taktır-i ilahi" ile olduğu kadar, ölçülebilir kriterlerle açıklamaya çalışanlar da (tahmin edilebileceği gibi Amerika'da) olmuştur. Bunlara göre, tek bir jeofizik olayın, parasal değeri itibarıyla bir milyon dolar ya da daha fazla zarara yol açtığı en az 100 kadar yaralanma ve yıkım olayı durumunda, doğal afetten söz edilebilir (3). Afeti para cin-

(2) Dün (12 Kasım 1999) bu sınırlar, 7.2 büyüklüğündeki bir sarsıntıyla içe doğru genişleyerek Düzce ve Bolu'yu da içine aldı.

(3) 1960'ların sonlarında geliştirilen bu kriterler için bkz. L. Sheehan (1969)

sinden hesaplarla açıklayan yaklaşımlara artık itibar edilmese de, bu tür açıklamalar, afet tanımının 'masum' olmayıp derin bir politik içerik taşıdığını aşıkarak kılmakta. Kanımca her afet tanımı, kendi içinde, afet öncesi, sırası ve sonrasına dönük kimi öncelikleri barındırır ve bunlar doğrudan doğruya kaynak dağılımı ve toplumsal örgütlenme tarzına odaklanmış önceliklerdir.

İlgili literatür (4) içindeki sınırlı gezintide, görebildiğim kadarıyla, davranışçı bakış açısından beslenen sosyolojik ve psikolojik çözümler ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Sosyoloji, birey ve topluluk davranışı ile ilgilenerek psikolojiye yaklaşmışken, onun bıraktığı boşluğu, kültür ve tarihe vurgu yapan antropoloji doldurmuş gibidir. Marmara depreminde de görüldüğü gibi psikoloji, sorun çözücü/politika yönelimli içeriğiyle ön plana en fazla çı-

- (4) Afet literatürü ile tanışmamda büyük yeri olan çalışma için bkz. Marincioni, F. (1995) Doğal afetin tanımlanması konusunda, Marincioni'nin ele aldığı görüşlerden bir bölümü aşağıda yer almaktadır:

Doğal afeti, jeofizik olaylar sistemi ile sosyo-ekonomik sistem arasındaki etkileşimle açıkladığımızda, doğa olayından doğal afete sıçranan genel geçer bir eşik (kriter) varsaymak, anlamlı olmayacaktır. Yaşadığımız dünyaya, içinde doğa olayı ve insan etkinliğinin rol oynadığı bir "kesintisiz afet" durumu olarak bakabiliriz. Doğal afeti, doğa etkeni dışında, sadece insan eylemi ve toplumsal örgütlenme ile tanımlayanlar da vardır. Buna göre, afet hali, gündelik yaşamın normal rutininden sapması halidir. Dolayısıyla, ekonomik kayıplara atıf yapılarak afeti tanımlamak eksiktir; bakılması gereken asıl kayıplar, yaşam tarzı öğeleri olmalıdır. Farklı gelişmişlik ve kültür yapılarına göre, her toplumun tolere edebildiği bir risk (afet) sınırı vardır ve ancak bu sınır aşıldığında olay, bir "felaket" olarak adlandırılır. Bir anlamda doğal afet, öznel ve göreceli bir sosyal olaydır. Fiziki tehlikenin algılanması, kişiden kişiye değişen öznel bir süreçtir. Yaşanan aynı afetin, afetzedelerce neden farklı farklı değerlendirildiği, bu noktaya ilişkilidir. Doğal tehlike ya da risk algısı, kişisel duygu kalıplarına, sosyo-kültürel özelliklere, düşünce, deneyim ve içselleşmiş inanç yapılarına göre farklılaşabilir. Bu yaklaşımın izini sürenler, insanların genellikle çarpık bir doğal tehlike algılarının olduklarını; "normallik saplantısı" (normalcy bias) ile tepki geliştirdiklerini, belirtirler.

Birleşmiş Milletler Afet ve Yardım İşleri Koordinatörlüğü (UNDRO) tarafından geliştirilen doğal afetler toplam risk formülü şöyledir (aktaran F. Marincioni, 1995): Toplam Risk= Tehlikenin etkisi x Riskli unsur x Dezavantaj

Tehlikenin etkisi ile belirli bir yer ve zamanda meydana gelen, belirli büyüklükteki jeofizik olay kastedilmektedir. Riskli unsur başlığı altında, jeofizik olayın tehditi altındaki nüfus, sosyal ve iktisadi etkinlikler ve varlıklar, yer alır. Bir toplumun zarar görme kapasitesi olarak da tanımlanabilecek dezavantaj terimi ile ise jeofizik olay gerçekleştiğinde meydana gelecek yıkımın 0 ila (zarar yok) 1 (tam yıkım) arasında değişen düzeyi kastedilmektedir. UNDRO'ya göre, yukardaki formülü oluşturan unsurlar, insan eyleminin niteliğine göre değişkenlik gösterebilir.

kan disiplindir ve bu alandaki çalışmalar, genellikle 'travma sonrası stress bozukluğu' ve 'depresyon sendromu' üzerine yoğunlaşmıştır.

Bir bütün olarak bakıldığında, ilgili doğa bilimleri gibi Afet Sosyolojisi de, başlıca iki alanda; riskin azaltılması ve kriz/afet yönetimi, alanlarında yoğunlaşmıştır. Riskin azaltılması konusu, afet öncesi ve sonrası olmak üzere iki ana başlık altında çalışılmaktadır. Sorun çözücü/politika yönelimli bu çalışmaların son yıllardaki evrimi içinde disiplinler ve kültürler arası kıyaslamalı çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bu eğilim, yardım çalışmalarının kurumsal zemininde gözlenen değişimden bağımsız düşünülmemelidir. Son yıllarda, uluslararası yardım kuruluşlarının yanısıra, yardım çalışmalarını uluslararası alana yayan güçlü devlet-dışı (sivil toplum) örgütler ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler'in koruması altındaki bu örgütlerin faaliyeti ile kültürler arası kıyaslamalı çalışmaların yaygınlaşması el ele gitmektedir.

Bu bölümde asıl tartışmak istediğim, üretilen bilginin içeriğinden ziyade, üretilme ve yayılma (toplumsallaşma) koşulları ile üniversite-toplum ilişkisidir. Marmara felaketinin henüz ülke genelinde sıcaklığını koruduğu günlerde Adapazarlı bir depremzede, bir jeofizik profesörüne, canlı yayında şöyle seslendi: "Ben hamalım. Fayın bu toprakların altından geçtiğini ve depremin olacağını bildiğinizi söylediniz. Peki, benim niye bundan haberim olmadı?". Bütün içtenliği ile "ama biz bunları hep yazdık, kapı kapı anlatamazdık" dedi jeofizik profesörü. Hamal ısrarla sorusunu yineledi: "Niye benim haberim olmadı?". Profesör, belli belirsiz "belki de haklısın" diye mırıldandı; kasvetli ve düşünceliydi, sonra sustu.

Üretilen bilimsel bilgiden hamalın niye haberi olmadı? Marmara depreminin hemen ardından, bilim-toplum ilişkisi çerçevesinde akademisyenler arasında şu tür yorumlara sıkça rastlandı: Afet, bilimi yadsımanın kaçınılmaz bir sonucuydu ve bilime ne kadar muhtaç olduğumuz açığa çıkmıştı (5). Bir anlamda Adapazarlı hamalın sorusu tersine çevrildi. Bilim insanları, araştırmalar yapmışlar, yazmışlar, çizmişler, ancak, başta yöneticiler olmak üzere toplum tarafından dikkate alınmamışlardı. Bilim topluluğu içinde yaygın taraftar bulan bu değerlendirme, kanımca, bir tür "inkar" refleksidir. Bilim topluluğu, gösterdiği bu tepki ile, içinde bulunduğu koşullarla ve Depremle bir-

(5) Bu yaygın görüşe örnek olması açısından bkz. Kepenek, Yakup (1999).

likte üzerine yıkılan sorumlulukla yüzleşmekten kaçınmıştır. Bilimin toplum tarafından "dikkate alınmaması", neden değil sonuçtur ve sorusunu ısrarla yineleyen Adapazarlı hamal (toplum) bu sonucun en masum aktörüdür.

Adapazarlı hamalın "Niye benim haberim olmadı?" sorusunu duymazlıktan gelemeyiz. Bu, öncelikle ve tümüyle bilim topluluğunun yanıtlaması gereken bir sorudur. Üniversitenin toplumsal sorumluluğunu, piyasa faillerine sunulacak hizmette gören Anglo-Amerikancı bilim anlayışı, -ki ülkemizde üniversiter sisteme egemen olan anlayıştır-, bu soruya ne yanıt verebilir? Araştırmasını, ancak ve sadece finanse edilebilir bir proje diline aktarabildiği ve finansöre kabul ettirebildiği ölçüde yapabilen bilim insanı, bu soru karşısında ne diyebilir? Ürettiği bilgi, insanlığın evrensel bilgi haznesine akıp kamusal kullanıma açılmayan ve tamamen özel mülkiyet rejimine tabi hale gelen bilim insanı, hamala tatmin edici bir yanıt verebilir mi? Sanmıyorum. Bilginin metalaşması ve şirketleşen üniversite olgusu, bilimin ve üniversitenin toplumsal meşruiyetini erozyona uğratmış, değersizleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Cehaleti topluma yakıştırmadan önce, üniversite tabelasını bilbordlaştıran süreç içinden yükselen Ortaçağ karanlığını görmek gerekir. Bilim, gerekçesinden (özgürleşme) koparak ilerlediği müddetçe, hamal da sorusunu yinelemeye devam edecektir.

Öte yandan, Marmara depreminin sosyal bilimleri "hazırlıksız" yakaladığı, başta sosyoloji olmak üzere bu alanın sınıfta kaldığı da belirtilmelidir (6). Sosyal bilimlerin, Türkiye toplumsal gerçekliğinden giderek uzaklaştığı söylenmekteydi (7). Kopukluğun böylesi bir afetle ayan beyan hale gelmesi, kuşkusuz acı vericidir. Peki, deprem örneğinden gidersek, bu kopukluk afet üzerine yoğunlaşacak sosyolojik çalışmalarla aşılabılır mi? Kanımca, sözü edilen kopukluğun gerisindeki önemli nedenlerden biri, bilginin üretilme ve yayılma koşullarında meydana gelen değişimdir. Bu anlamda, bilimsel bilginin

-
- (6) Bırakın bu afet karşısında anlamlı bir kaç söz söylemeyi, Kriz Merkezinin yaralı istatistikleri konusundaki garip yöntemine bile itiraz edilmedi. Borsa'dan getirilen hesap uzmanlarınca tutulduğunu tahmin ettiğim yaralı istatistiği, izlendiği gibi, girdi-çıkı ve stok hesabı yaparcasına tutuldu. Günlerin akışı içinde toplam yaralı sayısı, taburcu olanlar düşülerek verildi ve sonuçta, tıpkı ölülerimiz gibi, bu afette toplam kaç kişinin yaralandığını da, öğrenememiş olduk.
- (7) Çeşitli konferanslarında Profesör Sencer Ayata'nın, bu noktayı vurguladığını belirtebilirim.

ve üniversitenin toplumsal meşruiyetini yeniden edinmesi sorunu (bilimin değerlendirilmesi sorunu), öncelikle politik bir sorundur.

II. Yıkıntılar Arasında Gözlem Notları

Bu bölümde yer alan gözlemler, sistemli bir alan çalışmasının ürünü değildir. Gözlemlerin ana omurgası, yardım çalışması için gidilen İzmit bölgesindeki izlenimlere dayanarak 17 Ağustos Depremi'nin henüz üçüncü haftasında kalem alındıysa da (8), aradan geçen süre içinde kimi ilaveler ve değişiklikler yapılmıştır.

• Bir doğa olayı, doğal afete; bir doğal afet de toplumsal yapı ve ilişkilerde ani ve sert kırılmalara yol açmıştır. Yaraların sarılması ve yeniden inşaa sürecine sadece teknik bir süreç olarak yaklaşmak, son derece yanıltıcı olacaktır. Zira öncesindeki toplumsal eşitsizlikler "45 saniyelik eşitliğin" ardından derinleşerek sürmektedir. İlk bakışta bu gözleme ters bir durum varmış gibi gözükebilir: Zira Marmara Depremi, kent ekonomisinin enformal sektöründe istihdam edilenler başta olmak üzere, yoksul kent emekçilerinin barındığı konut alanlarından ziyade, üst toplumsal katmanların (9) yerleşim alanlarını vurmuştur. Buna bakarak, "45 saniyelik eşitlik" deprem sonrasında da devam etmektedir, gibi bir sonuca varılabilir (10). Depremzede tanımı, depremde (mülk)konutu yıkılanla sınırlı tutulursa, bu yorum anlamlı olabilir. Ancak, sağlık, konut, iş/işyeri, aile, birincil ilişki ağı, sosyal çevre gibi unsurlar itibarıyla bir ya da birden fazla unsur açısından depremden etkilenene depremzede denir ise, (kısacası, depremzede depremi yaşıyandır, denir ise) o zaman, enkaz altında kalmamış bile olsalar, toplumsal tabakalaşmanın altlarında yer alanların doğa afetinden çok daha olumsuz bir şekilde etkilendikleri görülebilecektir.

(8) Bu notlar "Deprem Bölgesinde Sosyal Durum ve Alınması Gereken Önlemler" başlığı ile Halkevleri Ön Araştırma Raporu içinde yer almış ve Eylül 1999 ortalarında kamuoyuna aktarılmıştır.

(9) İzlenimlerime göre bu katman içinde profesyonel meslek grupları, beceri sahibi işçiler, eğitilmişler, belirli esnaf grupları, ticaret ve sanayi erbabları, yüksek dereceli emekliler, gibi kesimler yer almaktadır.

(10) Çoğunlukla üst toplum kesimlerine ait konutların yıkılmasını "doğanın eşitleyici etkisi" şeklinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Bahattin Akşit (1999a).

• Bölgedeki yaygın kanı, depremde yaşamını kaybedenlerin sayısının resmi açıklamaların (11) çok üzerinde olduğu yönündedir. Bir yakınına ya da tanıdığını depremde kaybetmemiş bir kişiye Körfez bölgesinde rastlamak olanaksız gibidir. Hemen her depremde en azından bir ölüm öyküsü vardır. "İşte şurası" diye gösterilen enkaz yığınının ardından gelen cümle, geçmiş zaman kipiyle ifade edilen ya bir tanıdığın mekanını, ya da bir anıyı anlatır. Nedeni bir doğa olayı olsa da, ölümün bu 'doğal olmayan' (sosyalizasyonumuz içinde ölümle tanışmanın bilinen biçimlerine ait olmayan) biçimi, adeta, hayatta kalmayı da 'doğal olmayan' bir durummuş gibi algılamaya yol açmıştır. Deprem, ölüm/yaşam ikiliğinin toplumsal hafıza içindeki 'olağan' kavranışını kırmıştır; bu kırılma, yetişkin depremzedelerde daha sıkça gözlenen korku, kaygı, suçluluk ve güçsüzlük gibi duyguların nedeni gibidir.

• İlk telaş, ilk arayış, birkaç saat içinde yerini mutlak bir bekleyişe bırakır. 17 Ağustos'u takip eden ilk günler içinde İzmit'te, 12 Kasım gecesi Düzce sokaklarında, öbek öbek beklerken görebilirdiniz depremzedeleri. Amacı ve nesnesi olmayan bu bekleyişin özneleri, çocuk ve gençlerden ziyade yaşamın sorumluluklarını sırtlamış yetişkinlerdir. Uzun sürdüğünü bildiğimiz bu bekleyişin ilk saatlerini nasıl adlandırmalı? Eskittikleri kaldırımlara sanki ya-

(11) 17 Ağustos Depremi Zaiyat Tablosu (07.09.1999 tarihi itibarıyla)

	ÖLÜ	YARALI
İSTANBUL	976	3547
BOLU	264	1163
BURSA	263	348
YALOVA	2495	4472
SAKARYA	2627	5084
ESKİŞEHİR	86	95
KOCAELİ	4083	4149
ZONGULDAK	3	26
TEKİRDAĞ	-	35
GÖLCÜK	4428	5064
TOPLAM	15226	23983

Kaynak: Başbakanlık Kriz Merkezi (<http://www.deprem.gov.tr>)

bancı, sanki yersiz-yurtsuz, dünyanın bu noktasına sanki fırlatılıp atılmış, kıyaslama referansları sanki tükenmiş, sanki zamanın 'ötesine' düşmüş bu insan 'öbeklerini', kavramların köşeli çatısı ile değil de, edebiyatın estetik dili ile kavramak daha mümkünmüş gibidir (12). Bekleyişin bu ilk biçimi saatler ilerledikçe, kollektif bir surete bürünür. Bu noktadan sonra bekleyiş artık amacına ve nesnesine kavuşmuştur. Kanımca, bu süreç üzerinde yardım amacıyla dışardan gelenlerin varlığı belirleyici etkiye sahiptir. Kollektifleşen bekleyişin amacı ve nesnesi, dışardan gelen yardımın geliş biçimi ve niteliği aracılığıyla kurulur. Beyaz camdan akseden manzara, bu kuruluşun manzarasıdır. 17 Ağustos'taki kollektif bekleyişin "Devlet nerede?" sorusuna, 12 Kasım'da "AKUT nerede?" sorusunun eklenmesi, ancak böyle açıklanabilir.

•17 Ağustos afetinden sonra Deprem bölgesinden Anadolu'nun farklı noktalarına hareket eden ve E-5 karayolu üzerinde uzun konvoylar oluşturan araçlar, irili ufaklı balıkçı teknelerine doluşarak savaş ortamlarından kaçışan insan manzaralarını hatırlatır niteliktedir. Tersine göç olgusu, bir tür mülteci akını biçiminde yaşanmaktadır. Göçün bu olağandışı yapısı içinde depremzedeleri gittikleri yerlerde karmaşık ve zorlu sorunların beklediği, kolaylıkla tahmin edilebilir. Bölgeden dereceli olarak göç de yaygın bir biçimde gözlenmektedir. Bölgede sadece aile reisi kalmakta, ailenin diğer fertleri memlekette ya da güvenli illerdeki yakınların yanına yollanmaktadır. Yaraların sarılması ve yeniden inşaa çalışmaları kendi memleketinde "mülteci" konumuna düşen depremzedeleri unutmamalıdır. Depremden bir ay sonra tekrar çadırına dönen İzmit'li bir yetişkin şunları söylemişti: "Eşimi alarak Samsun'daki baba topraklarına, akrabaların yanına gittim. Orada, yakınlarımla acıyan bakışları altında kendimi yalnız hissettim. Ancak burada, benim gibi depremde olanların içinde kendimi güvende hissedebileceğimi düşündüm ve geri döndüm". 1995 Dinar depremini inceleyen Akşit (1997:54), ilk günlerde kenti terk edenlerden bir bölümünün, belirli bir süre sonunda geri döndüğünü gözlemlemiştir: "Geri dönenlerin çoğu 'çaresizler' olarak algılanmaktadır.

(12) Akşit ve Karancı, Dinar'da 'bekleşen' depremzedelerin halini, "Godot beklentisi" olarak tanımlarlar. S. Beckett'in Godot'u Beklerken oyununda, dünyaya varoluşsal atılmışlığı karşısında dünya vatandaşlığı temelinde bir topluluk oluşturamayan insanların öyküsü ile, Dinar'lı depremzedeler arasında bir benzeştirmenin yapıldığı bu çalışma için bkz. Akşit, B. ve N. Karancı (1997).

Bu, bir kentin önce yıkılıp ardından koskoca bir 'çaresizler hapisanesi' haline gelmesi demek olabilir".

- 17 Ağustos afetiyle birlikte Körfez'in toplumsal dokusu, nüfus kompozisyonu ve işgücü piyasası, boyutları henüz kestirilmeyen ölçüde alt üst olmuştur. Yetkililerin demeçlerine bakıldığında, depremin sosyal dokuda yarattığı tahribatla ilgilenilmediği, dikkatlerin sadece depremin finansal göstergeler üzerindeki etkilerine yöneldiği ve üretim kaybı hesaplarıyla yetinildiği görülmektedir. Emeği bir üretim faktöründen ibaret gören bu tür yaklaşımlarla, bölgenin toplumsal dokusunda meydana gelen dramatik değişimleri kavramak olanaklı değildir. Yeniden inşaa sürecinin adil, eşit ve insanca olabilmesi için, depremin sosyal ve psikolojik sonuçlarının ivedilikle incelenmesine ihtiyaç vardır (13).

- İşsizlik, 17 Ağustos'un üzerinden bir ay gibi bir süre geçtikten sonra Bölgede kendini en yakıcı bir şekilde hissettiren sorunların başında gelmeye başlamıştır. İzmit Kent Kurultayı bünyesinde yapılan bir anket çalışmasına göre, 3500 yanıtlayıcı içinde işsizlerin oranı %75'dir. Ayrıca üretim faaliyetine yeniden başlayan işletmelerde uygulanan emek rejimi de, sorunlarla yüküdüdür. Çalışma saatleri 12 saat seviyesine çıkmış, ücret ödemeleri düzensizleşmiştir. İşçi sendikalarının faaliyeti sadece üyelerine dönüktür. Bölge genelinde yaygınlaşan işsizlik ve diğer sorunlara dönük olarak birleşik bir çalışma başlatılmış değildir.

- Bir bütün olarak bakıldığında bölgede ani bir biçimde yok olan, dağılan, parçalanmış ve çözülen çok sayıda aile söz konusudur. Aile kurumunda meydana gelen dramatik değişikliklerin sosyal ve psikolojik maliyeti uzun vadede olarak da düşünülmelidir. Birincil ilişki örüntülerine (akrabalık, hemşehricilik) bu maliyeti yıkararak işin içinden sıyrılmak şeklindeki geleneksel devlet

(13) 17 Ağustos Depremi, İstanbul sanayi kuşağının en oturmuş bölgesini vurmuştur. İlk incelemelerle ortaya çıkan tablo kabaca şöyledir; sektörlere göre önemli değişiklikler gösterse de, ortalama olarak işçi sendikaları üye potansiyelinin %15-20'i bu bölgede yer almaktadır ve bunların içinde birinci derecede depremden etkilenenlerin oranı %50-60'ı bulmaktadır. Körfez bölgesi önemli mücadele deneyimlerine sahip ikinci kuşak işçilerin çoğunlukta olduğu bir bölgedir. Bir bütün olarak bakıldığında, sendikacılık hareketinin de büyük bir yara aldığı görülmektedir.

politikasının bu kez işlemei mümkün gözükmemektedir (14). Çünkü travmatik özellikler gösteren bu devasa yükü, kapitalist tüketim normlarının erozyana uğrattığı geleneksel dayanışma örüntülerinin sırtlaması mümkün değildir.

- Tam da bu noktada, siyasallaşmış cemaat yapıları oluşturmakta hünerli şeriatçı akımlara, sanayi proleteryanının ve çalışabilir nüfusun en kaymak tabakasını barındıran bu bölgede geniş bir faaliyet alanı açılmıştır. İslami sermayenin ve kimi yerel yönetimlerin desteği ile bu çevreler hummalı bir çalışma yürütmektedirler. Mağdurlara uzatılan yardım elinin dini gerekçesi, tıpkı Hıristiyanlık öğretisinde olduğu burada da "kutsal - lanetli" ikiliğine dayanmıştır: "Lanetlenmiş, Allahın gazabına uğramış depremzedelere yardım edilmesi sevaptır." Ancak şeriatçı çevrelerin bu noktada durmadıkları, "Allahın gazabına" beşeri gerekçeler de yazarak bölgede yaydıkları da gözlenmektedir. Bu ve benzeri propogandaların, deprem şokunun sürdüğü günlerde fazlaca etkili olma şansları yoktur.

- Sayıları yüzbinlerle telaffuz edilen depremzedeler, adeta kendi içine kapalı, katı bir alt-kültür grubu davranışı içindedir. Depremzede olmayan "ötekilerle" paylaştıkları herhangi bir ortak norm, duygu ya da düşünce yok gibidir. Saydam tabakadan içeri sadece yardım malzemeleri girmektedir, söz değil. Israrcı olduğunda, sarf edilen sözü, "sen depremi yaşadın mı?" sorusu bıçak gibi kesip atar. Yöneticileri olduğu kadar, dışarıdan yardım için gelen gönüllüleri de şaşkınlığa ve hatta yer yer öfkeye sevk eden bir içe kapanma halidir, bu. Yaptığınıza "şükretmek" yerine, sözle ya da bakışlarla suratınıza yap(a)madıklarınız vurulur. Uzattığınız malzemeyi alarak kendilerine atfedilen rolü (düşkün rolü) oynasalar bile, depremzedelerden bu rolleri içselleştirmelerini istemek, en hafif terimle, insafsızlıktır.

- Zira, yardım çalışmalarının - resmi ya da sivil, şeriatçı ya da insani, fark etmemekte- dayattığı bu rol paylaşımı ile gözlerden kaçan bir büyük sosyal tahribat ağır ağır şekillenmekte, deprem bölgesinin üretken nüfusu, adım adım "yardım bağımlısı" bir nüfusa dönüşmektedir. Yardım faaliyetleri, yardımı "veren" ve "alan" arasında bireyselleşmiş ve edilgen bir ilişki tarzına sa-

(14) Çalışma Bakanlığı'nın "Kardeş Aile" kampanyası, iktidarın da bu durumun ayırıcında olduğunu göstermektedir. Ne var ki, bu kez de devreye hayırseverliğin "himayeci" formu sokulmuştur.

hiptir. Mevcut yardım tarzı ile uzatılan el, depremzedeleri edilgen, zavallı ve düşkün bir konuma itmektedir. Eğitim, gelir ve mesleki beceri düzeyi görece yüksek ve Türkiye ortalamasının üzerinde bir yaşam standartına sahip bölge nüfusuna yapılan bu tarz bir yardımla kadınlar belki doyarken, muhtemeldir ki kişilikler parçalanmaktadır. Bu yardım tarzının çocuklar ve gençler üzerinde yarattığı tahribat, ayrıca düşünülmelidir. 16 Ağustos'a kadar "Türkiye'yi besleyen" bölge halkını, -sert bir ifade de olsa- "dilencileşmeye" (15) zorlayan bu yardım tarzından hemen vazgeçilmelidir.

- Temel ihtiyaçların karşılanması ve yaşamın yeniden inşası sürecine depremzedelerin kollektif ve etkin katılımları sağlanmak durumundadır. "Çadır kentlerde" (16) 5-10 çadır temelinde, bunun dışında kalan bölgelerde mahalle, sokak ya da komşuluk çevreleri temelinde depremzedelerin kendi komitelerini kurmaları; aralarında iş bölümüne gitmeleri; sorumluluk almaları ve ihtiyaçları ortaklaşa tesbit ederek, paylaşımı da aynı kanalla yapmaları sağlanmalıdır. Bu öneri, yardım çalışmalarının en etkin, en adaletli ve en akılcı şekilde sürmesinin tek koşulu olduğu gibi, depremzedelerin rehabilitasyonu açısından da küçümsenemez bir öneme sahiptir.

- Felaketin ilk haftaları içinde Bölgedeki günlük yaşama bir tür "komünizm" damgasını vurmuştur. Hemen hemen her ihtiyaç bir kamusal hizmet alanı olarak ele alınmış, standardı ne olursa olsun, beslenme, barınma, sağlık, ulaşım, haberleşme, eğitim gibi ihtiyaçlar para ve piyasa ilişkilerinin dışındaki yöntemlerle karşılanmıştır. Örneğin, depremzedeler, afetten önce de süren sağlık problemleri için, bölgede kurulan sağlık birimlerine giderek parasız hizmet alabilmişlerdir (17). Sermayenin para formu yaşamın bütün hücrelerine damgasını vurmuşken, liberalizasyon ve piyasa fetişleşmişken, bir afet ertesinde, gündelik yaşamın para ve piyasa ilişkilerinin dışına çıkılarak ancak sürdürülebilir olması, anlamlıdır. Benzer bir gözlem, ön plana çıkan insan tipi açısından da yapılabilir. Afet ertesi yaşamda, 17 Ağustos gününden önce

(15) Yardım çalışmalarını, "dilencileşme" terimi ile Ferhunde Öktem (1999) de sorgulamıştır.

(16) Adlandırmalar masum değildir. "Çadır kent" terimi terk edilmelidir. "Kent" kavramına yaptığımız haksızlığı bu büyük felaket bize öğretmediyse başka ne öğretecektir? Orta- da çadırdan "toplama kampları" vardır, "kentleri" değil.

(17) Sağlık Bakanı depremin üçüncü haftasında bu uygulamadan duyduğu rahatsızlığı, "benim hastanelerim zarar ediyor" diyerek dile getirmiş; 17 Ağustos'un birinci ayında gönüllü birimler dışındaki sağlık kuruluşları, 'normal' uygulamalarına geri dönmüşlerdir.

yükselen ne kadar değer varsa hepsi tepe taklak olmuştur. Kapitalizmin 'homo-economicus'una atfedilen değerler, açıktan ifade edilemeyen, aşağılanan değerler halini almıştır. Eşitlikçi, paylaşımcı, diğergam insan tipi bu süreçte öne çıkmış ve bir çok alanda sorumluluk üstlenmiştir. Bölgedeki yaşamı "olağan dışı" yapan, yaşanan acıların yanısıra, gündelik yaşamın burada sözü edilen nitelikleri de olsa gerektir. Bu noktada, yaşamın "normalleşmesi" amacı iyi tarif edilmek durumundadır. Görebildiğim kadarıyla, merkezi iktidar, acıları dindirerek olmasa bile, piyasa dinamiklerini bölgede yeniden tesis ederek, yaşamı "normalleştirme" gayreti içindedir.

• Depremle birlikte 'yardım' kavramı, bireysel iyilik gösterisi ya da dini vecibe formundan çıkarak bir toplumsal eyleme dönüşmüştür. Toplumsal eylemin uzun soluklu olabilmesi için, yardım faaliyetinin kamusal bir sorumluluk haline dönüşerek sosyalleşmesi zorunludur. Sivil insiyatifin önündeki soru şudur: Devlet yapısının anti-sosyal yönelimini dolaylı olarak besleyen gönüllü çalışma sınırları içinde mi kalınacaktır, yoksa kamusal alanın demokratikleştirilerek yeniden inşası sorumluluğu mu üstlenilecektir? Yüzyılın felaketi bütün toplumun önüne bu stratejik tercihi koymuştur.

İşte bu son nokta, çalışmanın son bölümünün de ana temasını oluşturacaktır.

III. Deprem, Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları

"Yüzyılın felaketi" üçüncü ayını doldururken, merkezi iktidarın deprem bölgesine ilişkin stratejik tercihleri netleşmeye başlamıştır. Atılan nutukların üzeri kazındığında ortaya, bir ayağında piyasa dinamiklerinin, diğer ayağında ise polisiye tedbirlerin yer aldığı bir deprem stratejisi çıkmaktadır. Bu strateji şöyle özetlenebilir:

(i) Bir sorun alanı olarak deprem bölgesinin ülke genelinden yalıtılması: Deprem bölgesi, yalnızlaştırma ve dışlama politikalarıyla, bir sorun alanı olarak ülke genelinden yalıtılmaya çalışılmaktadır. Devlet, yaraları sarmak refleksi ile değil, kendi zaafını gizlemek (tersinden söylemek gerekirse, ne kadar güçlü olduğunu ispat etmek) refleksi ile politika geliştirmektedir. Yardım çalışmalarının koordinasyonu ve denetimi yerine, doğrudan doğruya kontrolüne soyunan devlet, bu tutumuyla sivil insiyatifleri bezdirmeye çalışmakta ve sonuç da almaktadır. Aynı şekilde, deprem bölgesi dışındaki illerde, bağımsız dayanışma etkinliklerinin düzenlenmesine izin verilmemektedir. Bu ve benzeri uygulamalar, 'yanırlaştırma' stratejisinin önemli adımlarıdır.

'Dışlama' ise, ağır işlemekle birlikte, sonuçları itibarıyla daha vahim bir süreçtir. Ülke genelinde emekçi halkın maddi yaşam koşullarındaki kötüleşmenin ana nedeni olarak, 'kaynakların deprem bölgesine aktarılması' gösterilmektedir. Deprem bölgesi, düşük ücretlerin, yüksek fiyat artışlarının, ek vergilerin gerekçesi gibi sunulmaktadır. Böylece, depremzedelerden yükselecek taleplerin geniş toplum kesimleri tarafından dışlanması gibi bir sonuç yaratılmak istenmektedir.

(ii) *Depremzede kapsamına giren nüfusun mümkün olduğu kadar dar tutulması*: Depremde yaşamlarını yitirenlerin sayısını küçük gösteren devlet, şimdi de geride kalanların sayısını düşürmeye çalışmakta; böylece, üstleneceği sorumluluğu daraltmaya yönelmektedir. Bunun en önemli adımı "çadırkent" nüfusunu mümkün olduğunca eritmekten geçmektedir (18). Bu amaçla "çadırkentlerde", adeta 19. Yüzyıl İngilteresi'nin Yoksul Evlerinde uygulanan bir ilkenin, "düşük elverişlilik" ilkesinin uygulandığı söylenebilir: "Çadırkentlerdeki yaşam koşulları, çadırkent dışındaki en düşük yaşam standartından daha elverişli olmayacak!" Böylece "çadırkentlerde" en çaresizlerin kalması beklenmektedir. Zira devletin depremzede tanımı ve üstlendiği sorumluluk 'konut' kriteri ile sınırlıdır. Konut talebi, depremzede için acil bir gereksinim, devlet için ise sorumluluğunun bittiği nihai bir hedeftir. Aynı mantık, paraya duyulan gereksinimde de ortaya çıkmaktadır.

(iii) *Depremzedelerin ceplerine farklı büyüklükte 'harçlık' konup piyasa süreçlerine bırakılması ile devletin sorumluluktan kurtulması*: İlk haftaların zorunlu 'komünal' yaşamı artık gerilerde kalmıştır. Depremle birlikte yoksullaşan, mülksüzleşen, işini gücünü kaybeden depremzede bölge nüfusunun nakit paraya olan gereksinimi her geçen gün artmaktadır. Devletin kira, konut onarımı ve yapımı gibi parasal yardımları, veriliş amaçlarının ötesinde, doğ-

(18) Bu politika 17 Ağustos depreminden görece az etkilenen Düzce gibi bölgelerde bütünüyle uygulanmış; Sakarya, Kocaeli ve Yalova'da ise kısmen uygulanabilmiştir. Düzce'de aylık 100 milyon Türk Lirası kira yardımı alan depremzedelerden çadırları alınarak, evlere geçmeleri teşvik edilmiştir. 12 Kasım'da enkaz altında kalanların önemli bir bölümü, çadırları ellerinden alınan eski depremzedelerdir. Düzce'nin ana caddesindeki bir parkta bulunan tek çadırın sahibi, yaşlı bir depremzede 12 Kasım'ı 13 Kasım'a bağlayan gece bana şunları söyledi: "Burada bir tek benim çadırımı alamadılar. Polisler geldi, çıkartamadı. Sonra jandarmalar geldi, ben de Türk bayrağını çektim çadıra, direndim. Çocuklarım korkuyor, ben korkuyorum binaya girmeye. Boşuna mıymış korkumuz?"

rudan doğruya bu acil gereksinime hitap etmektedir. Çeşitli güçlükleri aşarak bu paraları alabilenlere karşı da devletin üstlendiği sorumluluk sona ermektedir. Depremzedelerden, ceplerine konan harçlıklarla piyasanın 'normalleştirici' dinamikleri içinde başlarının çaresine bakmaları beklenmektedir. Öyle ya, yaşamı ancak piyasa normalleştirir ve yeni bir yaşam kurabilmek, cüzdan meselesidir!

Bu tesbitlere ek olarak, 17 Ağustos gününden itibaren devletin deprem felaketine temelde bir 'sosyal vakıa' olarak değil, bir 'zabıtai vakıa' olarak yaklaştığı ve bu tutumunu güçlendirerek sürdürdüğü de, belirtilmelidir.

Üç noktada özetlenebilecek bu strateji, makro ölçekte 20 yıldır süren iktisat politikaları tercihleriyle uyumludur ve kendi içinde tutarlıdır. Bu büyük afet karşısındaki tutum göstermiştir ki, sosyal devletin de facto tasfiye süreci büyük ölçüde tamamlanmıştır. Devletin büründüğü mevcut niteliğe sermaye sınıfı, Dünya Bankası literatüründeki adıyla, 'piyasa dostu devlet' diyebilir; depremzedelerin ve emekçilerin bulunduğu yerden bakıldığında ise bunun adı 'anti-sosyal devlet'tir. 20 yıldır bir avuç eleştirel iktisatçının dile getirdiği bu gerçek, artık geniş toplum kesimleri tarafından da gözle görünür hale gelmiştir.

Devletin anti-sosyal karakterini gündelik yaşam rutini içinde parçalanmış deneyimlerle algılamak ile bir deprem felaketinin ardından algılamak arasındaki derin fark, egemenlerin meşruiyet sorununu depreştirmektedir. Deprem karşısında sivil toplum kuruluşlarının (STK) işlevi, kanımca bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sorunu bir örnekle açmak gerekirse; 17 Ağustos'u takip eden günlerde, "olmayan devlet"e karşı "hayat kurtaran AKUT"un varlığı üzerinde çok duruldu. Aslında sosyal devlet-AKUT karşıtlığı, geçerli bir karşıtlıktır. Zira bir sosyal devlet, kurtarma gibi bir kamu hizmet alanını gönüllü (profesyonel) kuruluşlara terk edemez. Ancak, (anti-sosyal) devlet-AKUT karşıtlığına, -"kurtarma faaliyetleri de özelleştirilsin", denilemeyeceğine göre- bize özgü geçici bir yanılsama olarak bakmak, sanırım daha anlamlıdır. Hatırlanacağı gibi, 17 Ağustos'u izleyen haftalar içinde devlet, yardım faaliyeti gösteren STK'ları bölge dışına atmaya çalışmış, bunun üzerine yirmiye yakın STK tam sayfa gazete ilanı vererek, devleti bu tutumdan vazgeçmeye çağırmıştı. Bu çağrıya başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, devlet erkanı hemen yanıt vermiş ve STK'lara gösterdikleri çalışmalarından dolayı teşekkür edilmişti. 12 Kasım Düzce depreminde bölgeye yönelen STK konvoylarına yollarda "ambülans" muamelesi yapıldığına, bu satırların yazarı tanık olmuş-

tur. Sağlık Bakanı için olmasa bile Devlet'in 17 Ağustos'tan ders çıkardığı anlaşılmaktadır; STK'ların ikili işlevinin ayırıcısına varılmıştır: Devletin çekildiği kamusal hizmet alanı, hem gönüllülük temelinde dolmakta, hem de bir meşruiyet krizi doğmamaktadır.

Etkin bir kamu hizmetinin bulunmadığı bir noktada, bence de "iyi ki AKUT var". Ancak 17 Ağustos'tan bu yana çözmek için çırpındığımız sorun listesine bir bakalım; kurtarma, beslenme, sağlık, barınma, eğitim, iletişim, ulaşım ve iş. Bu sorunlarla ne "küçük devlet", ne de gönüllü kuruluşlar baş edebilir. Çözüm, kamusal alanın demokratik içerikte yeniden inşasında. Gönüllü faaliyet, AKUT örneğinde görüldüğü gibi, salt teknik bir uzmanlık hizmeti olarak ele alınırsa, hizmetin kamusal niteliği perdelenmiş olacaktır. Ülkemizdeki STK'ların ise bu noktada nasıl bir tavır geliştirecekleri, henüz belirsizdir.

KAYNAKÇA

- Akşit, Bahattin (1999a) "Afet Eğitiminde Toplumsal Katılımın Rolü", **Afet Eğitimi Paneli**, (Düzenleyen, ODTÜ Eğitim Bilimleri Bölümü), yayınlanmamış bildiri, 5 Kasım 1999, ODTÜ, Ankara.
- Akşit, Bahattin, N. Karancı (1999b) "A case study from Dinar and Bursa (Turkey)", **The Australian Journal of Emergency Management**, vol.13, No.4, 35-39.
- Akşit, Bahattin, N. Karancı, E. Balta (1997) "Ekim 1995 Dinar depremi ve Godot beklentisi", **3P Dergisi**, sayı.5 (ek-2), 51-55.
- Flores, Diane (1999) "Professor studies how people deal with catastrophe", **Sunday**, January 31.
- Karancı, Nuray, B. Akşit ve diğerleri (1999c) "Gender differences in psychological distress, coping, social support and related variables following 1995 Dinar (Turkey) earthquake", **North American Journal of Psychology**, vol.1, No.2, 189-204.
- Kepenek, Yakup. (1999) "Depremin öğrettiği: Bilim Önemlidir", **ODTÜ'LÜ**, sayı.22, 9-10.
- Marincioni, F. (1995) **A Cross-Cultural Analysis of Natural Disaster Response**, (<http://ancona.er.usgs.gov/marincioni...>)
- Mitchell, A. William (1999) "The 1999 Turkish Earthquake: Social, political and emergency response", (<http://mccer.bufalo.edu/research/turkeyeq/default.html>)
- Öktem, Ferhunde(1999) "Ailelerin ihtiyaçları ve başatma mekanizmaları", **Afet Eğitimi Paneli**, (Düzenleyen, ODTÜ Eğitim Bilimleri Bölümü), yayınlanmamış bildiri, 5 Kasım 1999, ODTÜ, Ankara.
- Sheehan, L. (1969) "A pilot survey of Global Natural Disaster of the past twenty years", **Natural Hazards Research Working Paper**, No.11, Boulder: University of Colorado Institute of Behavioral Science. (<http://www.colorado.edu/hazards/...>).